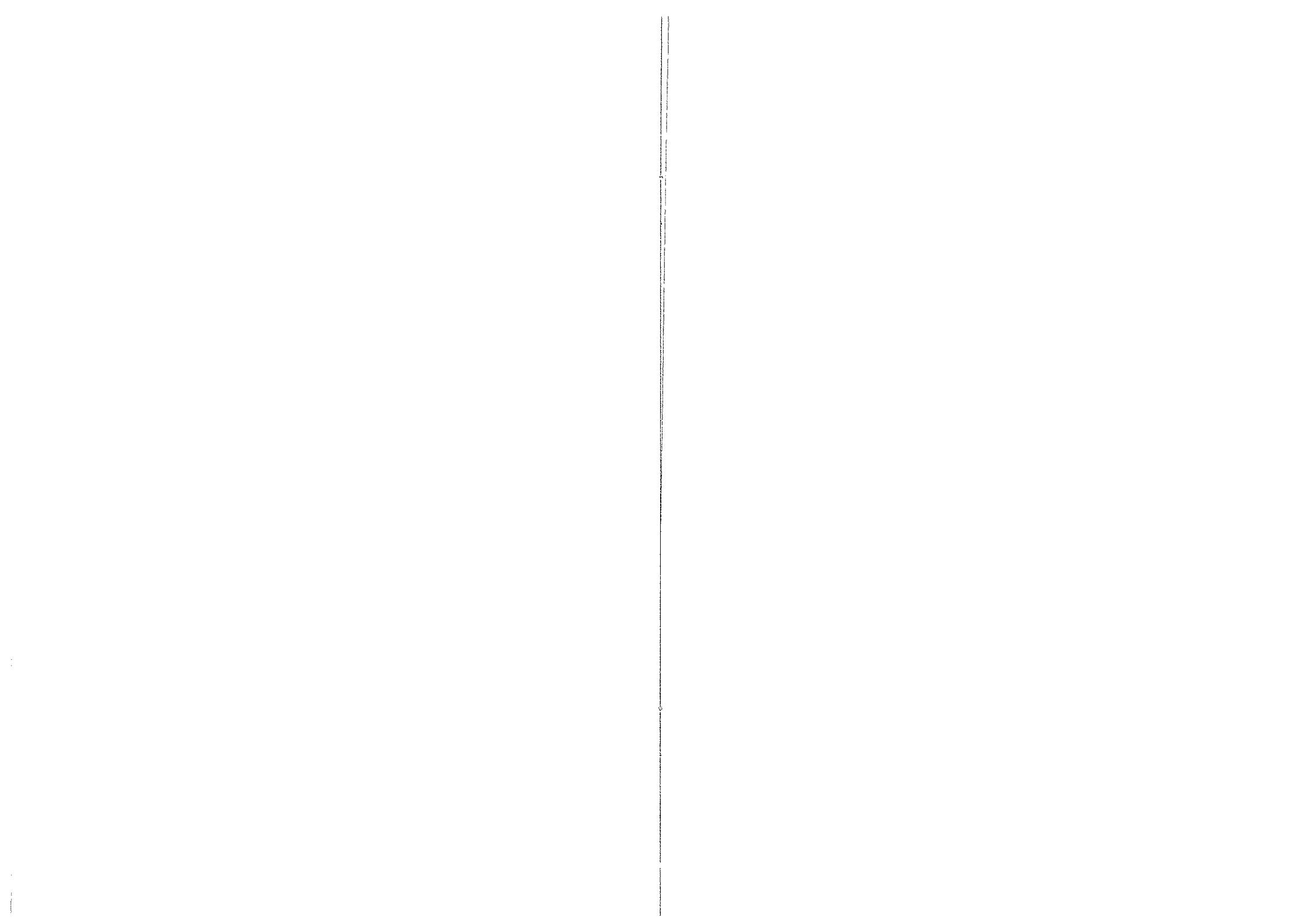

**KAYNAK KRİTİĞİ VE TEHCİR OLAYINDA BELGE
TAHRİFATI**

-Johannes Lepsius Örneği-

MUSTAFA ÇOLAK

Djulfa einwandern dürfen, sondern darum, daß die dort eingesperrten und durch Hunger zur Verzweiflung getriebenen Armenier über die Bahn nach Westen zurückwandern dürfen, und daß das Gebiet bis zur Brester Grenze der Republik Armenien zur Ansiedlung der Flüchtlinge zurückgegeben wird. Die Durchführung der im Prinzip erteilten Erlaubnis zur Rückwanderung der Armenier in bestimmte Bezirke, wie Batum, wird dadurch erschwert, daß Essad Pascha für jeden einzelnen Armenier ein schriftliches Gesuch verlangt und diese Gesuche nicht erledigt. Nach Angabe des hiesigen türkischen Vertreters sollen sich bei Essad Pascha seit Wochen mehr als 1200 unerledigte Gesuche befinden.

Die armenische Regierung will und braucht Frieden mit der Türkei. Bei Djulfa, Baku und Urmia handelt es sich um Banden, die sich meist aus ehemaligen türkischen Armeniern zusammensetzen, Leuten, die alles verloren haben und deshalb weiter kämpfen.

Die rückwärtigen Verbindungen der türkischen Armee könnten durch Österreicher und Deutsche geschützt werden.

Die auf dem kleinen Gebiet der Republik Armenien bestehende Ansammlung vom Hungertode bedrohter Hunderttausender von Flüchtlingen bedeutet zweifellos eine größere Gefahr als die Verteilung der Leute im Lande."

Eure Exzellenz wollen die Pforte darauf aufmerksam machen, daß ihre Absicht, den armenischen Flüchtlingen die Rückkehr in gewisse Gebiete freizugeben, durch das Verfahren Essad Paschas vereitelt wird. Sie wollen die türkische Regierung um Abhilfe ersuchen und sie bitten, nochmals zu erwägen, ob nicht überwiegende Gründe dafür sprechen, das ganze Gebiet bis zur Brester Grenze den Rückwanderern zu öffnen.

v. Hintze.

433.

(Auswärtiges Amt.)

Telegramm.

Berlin, den 24. August 1918.

An den Kaiserlichen Delegierten in Tiflis.

Mit Euerer Exzellenz Reise nach Eriwan und Ihrem dortigen Auftreten bin ich völlig einverstanden. Da die sehr ernsten Vorstellungen des Kaiserlichen Botschafters und die energischen Schritte der Obersten Kriegsleitung die Türkei nicht zur Räumung des armenischen Gebiets und zur Bewilligung der Rückkehr der Flüchtlinge bestimmt haben, erscheint es leider zweifelhaft, ob wir überhaupt imstande sein werden, den Armeniern wirksam zu helfen. Unser weiteres Vorgehen hängt von der allgemeinen politischen und militärischen Lage ab.

Hintze.

KAYNAK KRİTİĞİ VE TEHCİR OLAYINDA BELGE TAHRİFATI

-Johannes Lepsius Örneği -

MUSTAFA ÇOLAK*

GİRİŞ

Atatürk'ün "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şşırtacak bir mahiyet alır" sözü, tarih metodolojisi açısından irdelendiğinde, adeta bugünkü Avrupalıların "Ermeni meselesine" bakış açıları göz önünde bulundurularak söylemiş gibidir. Tarih yazıcıları, çalışmalarının yöntemsel ve felsefi eleştirisine subjektif bir eğilim ile yaklaşmak yerine, tarih metodolojisinin ortaya koyduğu araştırma tekniklerine güvenmeyi tercih eden kişi olduğu ölçüde bilimsel olur. Bilimsel ölçünün iki temel öğesi olan gerçeklik ve kaynak bertirtme meseleleri ise tarih ilmi araştırmalarındaki can alıcı noktayı teşkil etmektedir. Tarihçi, özünde bu iş ne denli güç olursa olsun, geçmişteki insanların eylem, düşünce ve harekete geçirici nedenlerini, kendi mevcut inançlarına doğrudan başvurmadan, bilimsel anlamda kavrayabilmek için çaba göstermek zorundadır. Ancak, geçmişin anlamaya yönelik pek çok problemi beraberinde getirmektedir. Özellikle yakın tarihimize ait çok sayıda belgenin elde mevcut olması, tarih yazıcılarını, bir "belge seçiciliği" yapmaya zorlar. Belge seçiciliği yapılrken tarih metodolojisinin öngördüğü, belgenin doğruluğu, güvenirliliği, tarafsızlığı ve o dönem şartları içerisindeki yerî gibi kriterlerin önemi, bugün tarih bilimi açısından vazgeçilmezdir. Ayrıca geçmişte hangi olayların ve belgelerin önemli, hangilerinin ömensiz olduğuna ilişkin yargiların, "bugünkü kaygırlara göre" yönlendirilmesinin tarih bilimi ile bağdaşmayacağı aşikardır.

Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı sırasında "tehcir olayına" ve "Ermeni meselesine" bakacak olursak; konuya ilgili yerli veya yabancı bir çok belgenin değerlendirildiğini ve çok sayıda eserin ortaya konulduğunu görüyoruz. Ancak bunca çalışmaya rağmen, Ermeni meselesinde Batı menşeli ara-

tırıcılar ile Türk araştırmacıların birbirinden farklı ve bazen de birbirine ters düşen sonuçlara ulaştıklarını biliyoruz. Bu farklılıklar ve zıtlıklar ile Ermeni meselesinin tarihi gelişimi ve bu gelişimin sebebi olduğu "tehcir olayı" burada ele alınmayacaktır. Biz burada daha çok, Avrupalı bazı tarihçiler ile Türk tarihçilerin "Ermeni meselesi" farklı sonuçlara ulaşmalarındaki nedenleri irdelemeye çalışacağız. Özellikle "birinci el kaynakların" nasıl kullandıkları üzerinde kısaca durduktan sonra, esas olarak Ermeni asıllı Alman tarihçi Johannes Lepsius'un, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Birinci Dünya Savaşı dönemi Ermeni meselesi ile ilgili belgeleri yayımlarken "belge seçiciliği" konusundaki subjektifliği ve daha da önemlisi eserinde yer alan, bizim şimdide kadar tesbit edebildiğimiz üç belgenin tahrifatı üzerinde duracağız.

KAYNAK KRİTİĞİ PROBLEMI

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti toprakları üzerinde vuku bulan Ermeni olaylarına ilişkin yapılmış yabancı araştırmaların büyük çoğunluğu¹ ya o dönemde Batılı ülkelerin kendi konsolosluk ve büyükelçiliklerinden almış oldukları raporlara ya da bu olayları yaşamış Ermenilerin anlatılmasına dayanmaktadır. Bu konsolosluk ve büyükelçilik raporlarının dayandığı kaynaklar ise, ekseriyetle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Hıristiyan misyonerlerin söylemlerinden oluşuyordu. Dolayısıyla da Ermeni olaylarına ve "tehcir olayına" "din gözlüğü" ile bakılıp, olaylar "din şablonu" içine yerleştirilmek isteniyordu². Bu durum Ermeniler için özellikle önemli

¹ Bu araştırmaların dayandığı temel kaynaklar ve bu kaynakların kritiği hakkında bkz.: Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s.70 vd.

² Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Ermeni olaylarını, bir Hıristiyan - Müslüman çatışması şeklinde görmek isteyen ve bu yönde propaganda yapan sadece İtilaf Devletleri değildi. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Alman İmparatorluğu'ndan yardım almak isteyen Ermeni ileri gelenleri de bu olayları "din şablonu" içerisine koyarak, bu yolla Osmanlı toprakları üzerindeki "Ermeni olaylarına" Almanya'nın Ermeniler yanında ağırlığını koyması için çaba sarfediyorlardı. Buna en güzel örnek Lepsius'un 29 Temmuz 1915 tarihli raporudur. Lepsius bu rapورunda esas itibarıyle Ermeni olaylarını ele almak istiyor, ancak sözü sürekli Osmanlı himayesindeki Hıristiyanlara getirek, İtihat ve Terakki yöneticilerinin Osmanlı topraklarındaki bütün Hıristiyanları ya öldürerek ya da göçe zorlayarak yok etmek istediklerini, bunun İngilizlerin uydurduğu bir yalan olmayıp gerçek olduğunu yazıyor ve Alman kamuoyunun bu şekilde aydınlatılmasını Alman İmparatorlarından istiyordu. (Bkz. Bundesarchiv (BA), Berlin, Auswärtiges Amt (AA), Nr. 2458/9, Potsdam, den 29 Juli 1915). Böylece Lepsius, Osmanlı toprakları üzerindeki Ermeni olaylarını bir Hıristiyan - Müslüman çatışması şeklinde göstererek, müttefik Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmasının daha kolay olacağını düşünüyordu.

Vertrages durch die türkische Regierung auf die größte Weise verletzt worden ist, da erstens die türkische Regierung teils mit Gewalt, teils mit Zwang, den sie auf die kaukasischen Regierungen geübt, wider den direkten und ausgesprochenen Sinn des Vertrages das Land okkupiert hat und zweitens allein und eigenmächtig ohne Rücksicht auf die Signatarmächte, die in demselben Paragraphen neben der Türkei erwähnt werden, die Willensäußerung nur der muhammedanischen Bevölkerung herbeigeführt habe, da ja die armenische Bevölkerung, die eine Majorität im Sandjak Kars bildet mit den anderen christlichen Völkern gänzlich von ihren Stammsitzen fortgetrieben, jeglicher juridischer Willensäußerung entzogen worden ist, obwohl sie faktisch durch ihre Flucht aus dem durch die türkischen Truppen okkupierten Lande ihre Willensrichtung deutlich zur Genüge an den Tag gelegt hat.

Im Namen der Rechte, die auf Grund des Brester Vertrages der ganzen Bevölkerung und nicht allein ihrem muhammedanischen Teile zugesprochen sind, appelliert der armenische Nationalrat von Kars an das Gewissen der im Brester Vertrage erwähnten Signatarmächte und bittet erstens, die türkischen Okkupationstruppen, sowie auch die muhammedanischen Massen, die von verschiedenen Nachbargebieten dorthin gezogen worden sind, um eine Stimmvermehrung mit türkischer Orientierung herbeizuführen, zu entfernen und zweitens, Bedingungen zu schaffen, die der christlichen Bevölkerung die Rückkehr und die Festsetzung in ihrer Heimat ermöglichen, damit sie in den Stand gesetzt werden, laut demselben Vertrage ihre Regierungsform selbst zu bestimmen.

Eine diesbezügliche, ausführliche, durch geschichtliche, geographische und ethnographische Angaben unterstützte Denkschrift wird in Bälde der Kaiserlich Deutschen Regierung unterbreitet.

Der Vorsitzende des armenischen nationalen Rates von Kars.

Die Mitglieder: Unterschriften.

Der Schriftführer: Unterschrift.

An die Kaiserlich Deutsche Regierung in Berlin.

432.

(Auswärtiges Amt.)

Telegramm.

Berlin, den 22. August 1918.

An Deutsche Botschaft, Pera.

Von General v. Kreß ging nachstehendes Telegramm vom 12. August ein:
„Envers Antwort“¹) geht von falschen Voraussetzungen aus. Nicht darum handelt es sich, daß Armenier in das Gebiet östlich von Alexandropol-

¹⁾ Vgl. Nr. 422. 426. H.

Ek. 3b: 22 Ağustos 1918 tarihli General von Kress'e ait raporun Lepsius tarafından yayınlanmış şeklälin fotokopisi

Ainicht öffentlich.

Frieden ist Türk. Bei Baku, Urfa, Djulfa handelt es sich um Banden, die meist aus ehemaligen türkischen Armeniern stehen, Leuten, die alles verloren haben und deshalb weiter zu sein. Armenische Kriegsgefangene hat Bandenführer ihres Landes verlassen und teil seiner Anhänger verhaftet.

Den Schutz der rückwärtigen Verbindungen der türkischen Armeen konnten Österreichische und Deutsche übernehmen.

Es kann kein Zweifel darüber bestehen, daß die auf dem kleinen Gebiet der Republik Armenien bestehende Ansammlung von Hungertode bedrohter Hunderttausender von Flüchtlingen eine größere Gefahr bedeutet als die Verteilung der Leute im Lande.*

Der Kaiserliche Botschafter Pers. wird beauftragt, türkische Regierung sofort zusammen zu rufen, daß ihre stadt, den armenischen Flüchtlingen die Rückkehr in ganz Großbritannien freizugeben, durch den Vorsitzenden Assad Paschas verteilt wird. Graf Bernstorff soll um Achtelfe erteuchen. Es wird die türkische Regierung gebeten werden, nachzusehen zu lassen, ob nicht überwiegende Gründe dafür sprechen, daß Gebiet bis zur breiter Grenze den Rückwanderern zu öffne Dür von General von Kress ausgesprochene Gedanke eines Schutzes der rückwärtigen Verbindungen der türkischen durch Deutsche und Österreichische wird dabei vorläufig nicht erwähnt werden.

Hinze.

B e

Der Sti

ir. 2007.

idi. Zira Batılı misyonerler nezdinde Ermeniler, herhangi bir millet olmaktan öte, Hıristiyanlığı kabul eden ilk milletlerden biri olma özelliğine sahiptiler. Onun için de Batı kamuoyunda Ermenilerin yeri, diğer Doğu milletlerinden hep farklı olmuştur. Kaldı ki bu durum İtilaf Devletleri'nin de işine gelmekteydi. Nitekim İngiltere ve Fransa, başlattıkları yoğun bir propaganda ile, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kendi toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyanları yok ederek, savaştan sonra sadece Müslümanlardan oluşan bir devlet kurmayı hedeflediklerini ileri sürüyorlar³, böylece bu savaşta tarafsız kalmış olan Hıristiyan Avrupa devletlerini ve özellikle de henüz harbe girmemiş olan Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi saflarında savaşa sokmayı hedefliyorlardı. Bu amaçla Amerikan misyonerlerinin etkin propagandası, ardından İngilizlerin Osmanlı cephelerinde zaafiyet yaratma düşüncesi bir araya gelince, tehcir "mazlum Hıristiyan Ermenilerin kıymı ve sürülmesi" olarak çok daha farklı boyutlarda dünya kamuoyuna duyurulmuştur⁴.

Öte yandan, Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Hıristiyan misyonerlerin -özellikle Amerikalı Protestanların- hedeflerinden biri de savaştan sonra Ermenileri bir "millet" olarak ön plana çıkarmaktı. Bu amaç birliği nedeniyle Hıristiyan misyonerler ile Ermeni milliyetçileri birbirleriyle sıkı bir ilişkili hâlinde idiler. Dolayısıyla da misyonerlerin sundukları raporlara, aşırı Ermeni milliyetçilerinin bakış açıları yön veriyordu. Durum böyle olunca, savaş esnasında ve sonrasında Ermeni meselesi ile ilgili sunulan bu raporlara dayanılarak yapılan yaynlarda genellikle aşırı Ermeni milliyetçilerinin değerlendirilmeleri doğrultusunda olaylara açıklık getirilmeye çalışılmış, buna mukabil savaş esnasında Ermenilerin Türkler ve bölgedeki diğer Müslüman ahaliye zulüm edip öldürdükleri hep gözardı edilmişdir⁵.

³ İtilaf Devletleri'nin bu şekildeki propagandalarını, Taner Akçam doğru kabul edip daha da ileri gitmiş ve tehcir olayı ile Nazi Almanya'sındaki Yahudi soykırımı (Holocaust) arasında anlaşılması güç bir bağlantı kurmuştur (Bkz. Akçam, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 114 vd.). Bununla da yetinmeyen Akçam, İttihatçıların Anadolu'yu Türkleştirme politikası sonucu tehcirin gerçekliğini savunarak söylemektedir. "...bazi kesimlerin iktisadi zenginleşmelerinin yanısıra asıl büyük fayda (tehcirden kaynaklanan fayda) Anadolu toprakları üzerinde ulusal devletin kurulma koşullarının oluşturulması noktasında elde edilmiştir..." (Bkz. Akçam, a.g.e., s. 123 vd.).

⁴ Yavuz, Celalettin, "Ermenilerin Arkasında Hep Birileri mi Olacak?", *Kök Araştırmalar* (Ayrı Basım), C. III, S.1 (Bahar 2001), s. 21

⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Dewey, John, "The Turkish Tragedy", *Characters and Events. Popular Essays in Social and Political Philosophy*, C. I., s. 335 - 339.

Üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir başka husus ise, Ermeni meselesi ile ilgili belgelerin ne zaman yayılmış olduğu ve nasıl değerlendirildiği meselesidir. Şöyle ki; Osmanlı toprakları üzerinde faaliyet gösteren, Batılı Hıristiyan misyonerlerin ve konsoloslukların, Ermeni meselesi ile ilgili raporları daha savaş bitmeden önce Batılı bilim ve siyaset adamları tarafından değerlendirilmeye tabi tutularak yayımlanmış ve bu yöndeki çalışmalar savaştan hemen sonra da yeni bir ivme ile devam etmiştir. Buna mukabil o dönemdeki Türk yetkililerin raporlarını ve Türk tarafının görüşlerini esas alan ve bunları Batı kamuoyuna ulaştıran ciddi çalışmalar ancak 1980'li yılların ortalarından itibaren ortaya konulabilmisti⁶. Dolayısıyla Türk tarafı Ermeni meselesinde, kendi gerçeklerini, arşivlerindeki belgelerini ve bu belgelere dayanan ciddi çalışmalarını Batı kamuoyuna sunmaya başladığında, bu konuda Batı dünyasında Ermeni bakış açısıyla yazılmış yaklaşık 60 yıllık bir bilgi birikimi mevcuttu. Başka bir ifade ile Türk tarafı "tehcir olayı" ve Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Ermeni olayları hakkındaki araştırmalarına yaklaşık 60-65 yıllık bir gecikme ile başlamıştır. Halbuki Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Alman İmparatorluğu'nun, Osmanlı Devleti'nde görevli bazı Alman yetkilileri Ermeni tehcirinin gelecekte Osmanlı Devleti yöneticileri ve Türk Devleti için getirebileceği sıkıntıları fark ederek, bu konu ile ilgili belgelerin çok iyi muhafaza edilerek, fazla zaman geçirilmeden

⁶ Tehcir olayı ile ilgili olarak Türk tarafının görüşlerini ve gerçeklerini Batı kamuoyuna aktaran eserlerin sayısı 1980'li yıllarda itibaren hızla artmıştır. Bunların tamamını burada zikretmemiz hem imkansız hem de çalışma konumuzun dahilinde değil; ancak kanaatimizce bu konuda Batı'da etkili olmuş çalışmalar şunlardır: Ataöv, Türkkaya, *The Andonian "Documents" attributed to Talât Pasha are forgeries!*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 538, Ankara 1984. Ataöv, Türkkaya, *An Armenian Falsification*, Ankara 1985. Ataöv, Türkkaya, *An Armenian Source: Hovhannes Katchaznuni*, Ankara 1984. Ataöv, Türkkaya, *A British Source (1916) on the Armenian Question*, Ankara 1985. Ataöv, Türkkaya, *Documents on the Armenian Question: Forged and authentic*, Ankara 1985. Ataöv, Türkkaya, *The Reports (1918) of Russian Officers on Atrocities by Armenians*, Ankara 1985. Ataöv, Türkkaya, *The Ottoman Archives and the Armenian Question*, Ankara 1986. Şimşir, Bilal N., *The Genesis of the Armenian Question. Publications of the Turkish Historical Society*, ser. VII, no 84, Ankara 1984. Sonyel, Salahi, "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri, The Armenian Deportations: A Re-Appraisal in th Light of New Dokumento", *Bulleten*, XXXVI, 141 (1972). Öke, Mim Kemal, *The Armenian Question*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001. Ayrıca bu konuya ilgili son zamanlarda düzenlenenmiş olan çok sayıda web sayfaları önemli bir açığı kapatmaktadır. Özellikle Türk Tarih Kurumu, <http://www.ttk.gov.tr/tr.ermenih.htm> adresinde Ermeni Meselesi ile ilgili, kayıtları arasında çıkan kitapların, *Bulleten*'de yayımlanmış olan makalelerin, Belgelerde yayımlanan makalelerin ve Tarih Kongrelerinde sunulan bildirilerin listesini vererek önemli bir hizmeti yerine getirmektedir.

Abdrifft 1. 8. 1918

Telegramm.

Berlin Den 22. August 1918. Uhr 10. Min. 10.

Zustand:

Der Staatssekretär zu Freiherr von Berckheim.

1200.

General von Kress telegraphiert zu

10. August:

"Antwort Eurem ausgeht vor falschen Vorwürdungen. Es handelt sich nicht darum, daß Armenier in das Gebiet seitlich Alexandropol - Djulfa einwandern dürfen, sondern darum, daß die in diesen eingeschreiten und durch Hunger zur Verzweiflung getriebenen Armenier über die Rahn nach Batum zurückwandern dürfen und daß das Gebiet bis Batum Grenze der Republik Armenien zur Ansiedlung der Flüchtlinge zurückgegeben wird. Die in Prinzip erlaubte Erlaubnis zur Rückwandlung der Armenier in bestimmte Bezirke wie Batum wird in der Praxis dadurch erachtet, daß Essad Pascha für jeden einzelnen Armenier schriftliches Gesuch verlangt und diese Gesuche nicht erledigt. Nach Angabe kleinen türkischen Vertretern liegen bei Essad seit Wochen mehr als 1200 unerledigte Gesuche.

Armenische Regierung will und braucht Frieden

Frieden

der Armenier aus ihrem Gebirgslande zu erörtern. Darauf aber wollen und müssen wir mit lauter Stimme hinweisen: daß die deutsche Schularbeit bei der Fortdauer dieser gräßlichen Art der Vertreibung in Form eines Massenmordens an Frauen und Kindern, eines Massenplünders, wie es die Geschichte wohl noch nicht erlebt hat, in diesem Lande einen nicht wieder gut zu machenden Schaden erleidet.

Wir haben die Zuversicht zu dem Auswärtigen Amt, daß es seinem Einfluß gelingt, diesem schamhaften Morden noch in letzter Stunde Halt zu gebieten und uns deutsche Lehrer von der Scham zu befreien, die uns der Verdacht der Mittäterschaft schon jetzt hier -- bei Christen und Muslimen -- wie aber später erst in der ganzen Welt! -- täglich mehr auf der Seele lasten läßt.

Oberlehrer Dr. Niepage.

Die Darstellung des Kollegen Dr. Niepage übertrreibt in keiner Weise. Wir atmen hier seit Monaten Leichengeruch und leben unter Sterbenden. Nur die Hoffnung auf ein baldiges Ende des himmelschreienden Zustandes erlaubt uns noch, an der Schule weiter zu arbeiten, und der Wille, der hiesigen nichttürkischen Bevölkerung mit unseren schwachen Hilfskräften zu beweisen, daß wir Deutsche persönlich nichts mit den entsetzlichen Methoden dieses Landes zu tun haben.

Schuldirektor Huber,
Eduard Graeter, Dr. phil.
Marie Spieker.

An das Auswärtige Amt, Berlin.

183.

(Kaiserlich
Deutsche Botschaft.)

Telegramm.

Der Kaiserliche Botschafter an Auswärtiges Amt.

Abgang aus Pera, den 15. Oktober 1915.

Ankunft in Berlin, den 15. Oktober 1915.

Der amerikanische Botschafter, Herr Morgenthau, mit welchem ich den im englischen Oberhaus und in der feindlichen Presse gegen die deutsche Regierung und die deutschen konsularischen Vertreter in der Türkei erhobenen Vorwurf der Begünstigung der Armenierversorgungen besprochen habe, betonte wiederholt, er wisse genau, daß deutscherseits alles geschehen sei, um Ausschreitungen zu verhindern und um die türkische Regierung von ihrem Vorgehen gegen den unschuldigen Teil der Armenier abzubringen. Auch sei ihm aus Berichten seiner Konsulat bekannt, daß sich die deutschen Konsuln stets und überall der Armenier angekommen haben.

W. m. z. g. l. im.

Ek. 2b: 15 Ekim 1915 tarihli Fareiherr von Wangenheim'a ait raporun Lepsius tarafından yayınlanmış şeclinin fotokopisi

yayınlanması tavyise etmişlerdi⁷. Ancak Türk tarafı bu konuda gecikmiş ve Ermeni meselesi ile ilgili araştırmalarda yoğunlaşmaya başladığında da Batı kamuoyunda önyargılar çoktan oluşmuştu.

JOHANNES LEPSIUS VE ESERİ

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti toprakları üzerinde ortaya çıkan Ermeni meselesi ve "tehcir olayı" ile ilgili konsolosluğ ve misyoner raporlarının Batı dünyasına sunuluş şeclinin de başka bir problemi teşkil ettiğini görmekteyiz⁸. Nitekim bu belgelerin Batı bilim dünyasına sunuluş şecline dair en iyi örneklerden birini Johannes Lepsius vermektedir.

Protestan bir papaz olan Johannes Lepsius, Ermenilerle daha fazla ilgilenmek için kilise yönetiminden rica ettiği izni alamaması üzerine, görevinden ayrılarak, Berlin'de "Deutscher Hilfsbund für Armenien" (Ermenistan için Alman Yardım Derneği)ni kurmuştur. Bu derneğin Ermeniler lehine kamuoyu oluşturmak için 1896 yılında Almanya'da Türkler aleyhine başlatılmış olduğu kampanya özellikle kilise çevrelerinderaigbet görmüştür. Bu tarihten sonra Johannes Lepsius, Almanya'daki değişik Ermeni dernekleri casusu altında faaliyetlerini sürdürdürektir⁹. Onun düşünce dünyasını ve Osmanlı Devleti'ndeki "Ermeni olaylarına" bakışını bir Alman yazar şöyle ifade etmiş

⁷ Örneğin, Alman Dışişleri Bakanlığı'nda İslam ülkelerine yönelik propaganda faaliyatlarını yürütmeyle görevli olan Max Freiherr von Oppenheim, devrin Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa'ya, Ermeni tehcirinin gelecekte Osmanlı Devleti yöneticileri için sıkıntı yaratacağını, bu amaçla konu ile ilgili belgelerin toplanarak çok iyi muhafaza edilmesi ve iteride yayılmasını önermektediydi. Oppenheim, Ermeniler hakkında düşüncelerini de söyle açıklamaktaydı: "...Ermenilerin Müslümanlara nazaran su götürmez el çabukluğu ve kısmen de zekâ üstünlüğü, iş hayatlarında darbumesel olan hilekarıkları, entrika arayışları, bilgiçlikleri ve işyankâr düygüleri, hele hele kendileri tarafından çevrelerinde sürekli yapılan taşkınlıkları ve son zamanlarda Türk düşmanlığını açıkça göstermeleri ile gerilimi artırmıştır". Yavuz, a.g.m., s. 20.

⁸ Aslında Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni olayları ile ilgili Batı'ya ulaşan bilgi kaynakları sadece Birinci Dünya Savaşı esnasında değil, baştan beri problemli ve sağlam değildi. Almanya'da bunun farkında olan kişilerde mevcuttu. Örneğin II. Abdülhamid dönemi Ermeni olayları ile ilgili olarak Yüzbaşı Norman, bu konuya dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmaktadır: "Şimdiye kadar olayları, sadece Ermenilerin anlatığı ve İngiliz dostlarının heyecan çığlıklarıyla süslediği sekillerle duyduk. Henüz Osmanlıların savunmasını dinlemedik. Katliamı, yağma ve kadınlar tecavüz hikayelerini bıkınca kadar işittiğim. Fakat bunların hiç biri bir tek Avrupalı görgü tanığı tarafından doğrulanmadığı gibi, İngiltere'de Anadolu'daki olayların, farkında olmadan desteklediği yaygın bir anarşist hareketin doğrudan sonucu olduğunu henüz fark etmiş değilidir." Bkz. Çalık, Ramazan, Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 158.

⁹ Bkz. Çalık, a.g.e., s.165 vd.

tir: "...Türk olan her şeye karşı, vahşi, körüküne insafsızca bir kin; Ermeni olana karşı ise, patalojik bir şefkat, müsamaha ve çocuk saflığı ile Ermeni olaylarının politik, ahlaki ve sosyal sebeplerini kritik etmeyerek, görmemezlikten gelme ve keyfi, sahte vahşet olayları ortaya koyma..."¹⁰

Birinci Dünya Savaşı esnasında "Alman-Ermeni Derneği"nin belli bir süre başkanlığını yapmış olan Lepsius, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Alman İmparatorluğu'nun, Ermeni meselesinde kayıtsız bir tavır sergiledidine inandığından, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurması için büyük çaba sarfetmiştir¹¹. Bu amaç doğrultusunda Lepsius, Almanya'da çıkan gazetelerin sahipleri ve Alman milletvekilleri ile görüşerek, lobi faaliyetlerinde bulunmuş; bu gayretleri sonucu, Ağustos 1915'te İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğinin de araya girmesiyle, Enver Paşa ile görüşmüştür ve Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı uygulamaya koyduğu tedbirlerin hafifletilmesini istemiştir¹².

Lepsius, "Ermeni meselesinde", Ermenilerin "soykırıma" maruz kaldıkları iddiasını hayatı boyunca devam ettirmiş ve bizim burada ele alacağımız, "Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke" (Almanya ve Ermenistan 1914-1918. Toplu Diplomatik Belgeler) başlıklı eserine de yansımıştır¹³. Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Birinci Dünya Savaşı dönemi Ermeni meselesi ve tehcir olayı ile ilgili diplomatik belgeleri "seçerek" yayımlayan Lepsius'un bu eseri, konu ile ilgili yazıları Batı ve Türk menşeli çok sayıda çalışmaya kaynak olmuştur. Toplam LXXX+541 sayfa olan bu eserin, I-LXXX sayfaları arası Giriş, 3-454 sayfaları

¹⁰ "Ein wilder, blinder, schonungsloser Habs (Hass) gegen alles Türkische, eine pathologische Zärtlichkeit für die edlen armenischen Dulder, eine kindlich naive Ignoranz und Kritiklosigkeit, endlich das gänzliche Verschweigender socialen (sozialen), moralischen und politischen Ursachen der Massacres und die Aufstellung ganz willkürlicher falscher Prämissen..." Bkz. Barth, Hans, *Türke Wehre Dich!*, Rengersche Buchhandlung, Leipzig 1898, s. 14-15. Ermeniler lehine Alman kamuoyu oluşturmak için Ermeni derneklerinin 1890'lı yıllarda Almanya'da başlatmış oldukları Türk aleyhisi propagandalar karşısında Osmanlı Devleti'nin kendisini yeterince savunamaması üzerine Alman Barth bu eseri kaleme almıştır.

¹¹ Lepsius'un Anadolu'da yaşayan Ermenilere yardım konusundaki çabaları ve onun Türk düşmanlığı II. Abdülhamid dönemiinden itibaren devam etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Çahik, a.g.e., s. 165 vd.

¹² Enver Paşa ile Johannes Lepsius arasındaki bu görüşmenin tam metni için bkz.: Werfel, Franz, *Musa Dağ'da Kırk Gün* (Çev.: Saliha Nazlı Kaya), Belge Yayınları, İstanbul 1997, s. 122 vd.

¹³ Bkz. Lepsius, Johannes, *Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke*, Der Tempel Verlag, Potsdam 1919.

Abschrift.

Telegramm

Pera, den 10. Oktober 1915. 5 Uhr 20 Min. Nachm.

Ankunft 11 " 44 " "

Der Kaiserliche Botschafter

an Auswärtiges Amt.

Nr. 2359.v. 10.10.

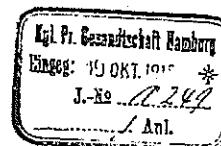
Der amerikanische Botschafter, mit welchem ich den im englischen Oberhause und in der feindlichen Presse gegen die deutsche Regierung und die deutschen konsularischen Vertreter in der Türkei, in Sonderheit gegen Konsul Rössler erhabenen Vorwurf der Begünstigung der Armenierverfolgungen besprochen habe, will einen Bericht des amerikanischen Konsuls in Aleppo über die Haltung Konsuls Rössler in der Armenierfrage einfordern und nach Genehmigung seiner Regierung uns zur Verfügung überlassen.

Herr Morgenthau betonte wiederholt, er wisse genau, daß deutscherseits alles geschehen sei, um die türkische Regierung von ihrem Vorgehen gegen den unschuldigen Teil der Armenier abzubringen und Ausschreitungen zu verhindern. Auch sei ihm aus Berichten seiner Konsuln bekannt, daß die deutschen Konsuln sich stets und überall der Armenier angenommen haben.

ges. Wangenheim.

Etwäswürdiges Amt 30

Nr. 63

A. 29925 cop. Abschriftlich den E. Missionen in

Wien, Athen, Bern, Bukarest, Haag, Kopenhagen,
 Kristiania, Stockholm, Sofia, Washington,
 Lugano, München, Dresden, Stuttgart, Karlsruhe,
 Weimar, Hamburg, Oldenburg, Darmstadt

zur gefälligen Information und geeignet erscheinenden
 vertraulichen Verwertung ergebenst übersandt.

Berlin, den 18. Oktober 1915.

Ek. 2a: 15 Ekim 1915 tarihli Freiherr von Wangenheim'a ait raporun aslından fotokopisi

arası ise belgeler kısmından oluşmaktadır. Eserde 1913 ile 1918 dönemine ait 444 belge ile bunlara ait ekler yer almaktadır. Eserin sonuna da ek olarak Zeytun, Bitlis, Muş ve Van bölgelerindeki Ermeni olayları ile ilgili bazı raporlar eklenmiştir. Biz burada Lepsius'un bu kitabını önce tarih metodolojisindeki "belge seçiciliği" açısından, sonra da eser içinde yer alan -bizim tesbit edebildiğimiz- bazı belgelerin nasıl ve hangi yönde tahrif edildiği üzerinde duracağız.

Lepsius, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki diplomatik belgeleri bünyesinde toplayan söz konusu ettigimiz eserini hazırlama gereklisini iki sebeple açıklamaktadır:

- 1) Şimdiye kadar Ermeni meselesi ile alâkâlı olarak görmemiş olduğu, Alman büyükelçi ve konsolosluk raporlarını değerlendirmek.
- 2) Alman diplomasisinin, Türkiye'deki Ermeni olayları ile ilgili tavrı hakkında bir kanaate varmak¹⁴.

Lepsius'un, eserinde bu iki hedefine de ulaştığını görüyoruz. O, bir taraftan Ermeni meselesi ile alâkâlı Osmanlı sınırları içerisindeki Alman konsolosluk ve büyûkelçilik raporlarını görmüş ve önyargısına uyanları "seçerek" yayınlamış, diğer taraftan da Alman diplomasisinin bu konudaki tavrını yine kendi skolastik düşünceyle yaklaşımlı ile bu kitaba eklemiştir¹⁵.

Lepsius bu eseri nasıl hazırladığını ise şöyle anlatmaktadır: "...Belgelere hızla göz gezdirdikten sonra, bunları teker teker değerlendirmenin, Almanya'nın Türkiye'deki olaylar hakkındaki tutumunu ortaya koymada yetersiz kalacağı ve bunun için de daha geniş bir çalışmaya ihtiyaç olduğu kanaatine

¹⁴ Lepsius, a.g.e., s. V.

¹⁵ Lepsius, "Almanya'nın Türkiye'deki temsilciliklerinin bizzat Ermeni olaylarına karışıkları" şeklindeki İtilaf Devletleri propagandasının gerçeği ifade etmediğini belirterek, tam tersine, Türkiye'deki Alman yetkililerinin tehcirden dolayı mağdur olan Ermenilere yardım ettiklerini savunmakta ve kitabında da buna örnekler vermektedir (Bkz.: Lepsius, a.g.e., s. LV-LXI). Aslında Alman diplomasisinin Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni olayları ile ilgili düşüncesi; bir taraftan müttetik Osmanlı Devleti'ni bu konuda zor duruma düşürmemek (çünkü Osmanlı Devleti her an İtilaf Devletleri ile "özel bir barış" yaparak savaştan çekilebilir, böylece Almanya önemli bir müttetigi kaybetmiş olur), diğer taraftan ise, Türklerin kendi toprakları üzerindeki Hıristiyanları yok ettikleri ve Almanların da Türklerle yardım ettikleri şeklindeki İtilaf Devletleri propagandasına karşı Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmak şeklinde idi. Geniş bilgi için bkz.: Çolak, Mustafa, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu'nun Doğu siyaseti Çerçeveşinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1999). s. 127-139 vd.

vardım. Aynı gün Dr. Solf (Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı), Almanya'nın Ermeni meselesinde Türkiye'ye karşı olan tutumunu belgelere dayanarak ortaya koyduğum taktirde, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bir beyaz kitap (Alman Dışişleri Bakanlığı kendi arşivlerindeki Ermeniler ile ilgili belgeleri bayaz kitabı altında yayımlamayı daha önceden düşünüyordu) hazırlamaktan vazgeçeceğini bana bildirdi. Bu teklifi üç şartta bağlı olarak kabul ettim: 1) Bana Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçilik belgelerinin tamamını görme müsaadesi verilmeli, 2) Yayınlanacak olan belgelerin seçimi yalnızca benim takdir hakkıma bırakılmalı, 3) Eserin dağıtım işini, Dışişleri Bakanlığı değil, benim belirleyeceğim bir yayinevi üstlenmeli"¹⁶.

Alman Dışişleri Bakanlığı Lepsius'un bu şartlarını aynen kabul eder ve çalışma bitene kadar da bu şartlara bağlı kalır.

Esasen Lepsius'un ileri sürdüğü ve Alman Dışişleri Bakanlığı'ncı kabul edilen bu üç maddelik şartın, özellikle ikinci maddesi dikkate şayandır. Zira bu madde gereğince, yayınlanacak belgeler ne Dışişleri Bakanlığı ne de tarihçilerin oluşturacağı bir kurul tarafından görülüp değerlendirilecekti. Aksine yayımlanacak olan belgeleri ayıklama ve seçme hakkı sadece Lepsius'un şahsına bırakılıyordu. Lepsius'un Alman Dışişleri Bakanlığı'na şart koştugu ve kabul ettirdiği bu ikinci maddedeki isteğin nedenini aşağıda eseri inceleyken ortaya koyacağız.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Lepsius'un bu eserini hazırlamaktaki bir başka nedeni ise "Alman Diplomasisinin, Türkiye'deki Ermeni olayları ile ilgili tavrı hakkında bir kanaate varmak"tı. Eğer Lepsius'un bu söylediğinde samimi olduğunu kabul edecek olursak, Almanya'nın o dönemdeki Ermeni olaylarına yaklaşımını ortaya koymak için, sadece Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki konsolosluk ve büyikelçilik raporlarını görmenin yeterli olup olmadığına sorgulanması ve aynı zamanda, o dönemdeki Osmanlı hükümetinin veya yetkililerinin Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri belgelerin de dikkate alınması zorunluluğunun bilinmesi gerekmez miydi? Halbuki Lepsius, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki Türk yetkililere ait belgeleri yayımlamaktan mümkün olduğu kadar kaçınmış görünmektedir. Ve hatta daha da önemli, o dönemde Doğu Anadolu'da görev yapan ve Ermeni meselesi ile ilgili yazmış oldukları raporlarda mümkün olduğu kadar tarafsız bir tavır sergilemeye çalışan ve aşırı Ermeni milliyetçilerinin etkisinde kalmamaya

Wegelagerer in unter französisch sprechenden Führern haben sich bei Erzerum und Baiburt gezeigt. Es ist immerhin auffallend, daß in jener Gegend, welche bisher unbedingt sicher war, sich größere Banden bilden können. Ohne für meine Meinung Beweise bringen zu können, vermag ich mich des Eindrucks nicht zu erwehren, daß das jungtürkische Komitee als treibende Kraft für das Vorgehen gegen die Armenier anzusehen ist. Das Zentralkomitee scheint auf diese Weise der armenischen Frage endgültig ein Ende machen zu wollen. Den diejenigen Armenier, welche ihren Bestimmungsort wirklich erreichen, werden nur ausnahmsweise später in ihre alten Wohnsitze zurückkehren. Den Meisten unter ihnen wird es schon an den nötigen Mitteln fehlen. Damit wird es künftig keine Provinzen mit einem starken Prozentsatz armenischer Bevölkerung mehr geben. Die Lokalkomitees der Jungtürken hoffen bei der Deportierung der Armenier aus der Aneignung von deren Gütern reichen Privatgewinn zu finden, und bei der Abhängigkeit der meisten Verwaltungsbehörden vom Komitee werden sie sicher in ihrer Berechnung sich nicht getäuscht haben.

Meine hiesigen Kollegen haben ihren Botschaften in Konstantinopel von dem Ausweisungsbefehl telegraphisch Kenntnis gegeben. Die Vertreter von Italien und Amerika, denen ein chiffrirter Verkehr mit ihren Botschaften nicht gestattet ist, haben sich auf eine kurze Mitteilung der Tatsache beschränken müssen. Der Konsul von Österreich-Ungarn hat seine vorgesetzte Behörde auf die großen Gefahren, welche die Massendeportierung für Frauen und Kinder bietet, hingewiesen. Bei dem hiesigen Wali hat der österreichische Kollege für einige Kinder, der amerikanische Konsul für die seinem Schutze unterstellten persischen Armenier interveniert, beide erfolglos.

In den kritischen Tagen wurde die in nächster Nähe des Kaiserlichen Konsulats gelegene Polizeiwache militärisch verstärkt und meine Privatwohnung unauffällig von Militär bewacht. Einen Schutz meiner Person, auch für meine Ritte in die Stadt und zurück, habe ich abgelehnt.

Dr. Bergfeld.

Seiner Exzellenz dem Reichskanzler
Herrn Dr. von Bethmann Hollweg.

110.

(Kaiserliches
Konsulat Mossul.)

Telegramm.

Abgang aus Mossul, den 10. Juli 1915.
Ankunft in Perä, den 11. Juli 1915.

An Deutsche Botschaft, Konstantinopel.

Von dem zurzeit hier anwesenden früheren Mutessarîl von Mardin wird mir folgendes mitgeteilt:

¹⁶ Lepsius, a.g.e., s. VI.

wurden dann die Armenier aufgefordert, sich zur Abschiebung ins Innere nach Ablauf von 5 Tagen bereit zu halten. Nur den Kranken wurde erlaubt, zu bleiben, und ihre Unterbringung in Krankenhäuser vorgesehen. Der Verkauf irgend welcher Sachen war ihnen verboten. Die Läden und Magazine sollten versiegelt, alle Gegenstände aus den Wohnungen an bestimmte Orte gebracht und dort der Obhut der Regierung unterstellt, Geld zur etappenweisen Nachsendung auf dem Postamt abgeliefert werden.

Von der Deportierung wurden in der Provinz Trapezunt etwa 30 000 Personen betroffen. Ein solcher Massentransport auf Straßen, wo es an genügend Nahrung und Unterkommen mangelt und welche in ihren ersten 300 km als völlig verseucht mit Flecktyphus angesprochen werden müssen, mußte unter den Armeniern, besonders unter Frauen und Kindern ungeheure Opfer fordern, die im Ausland und auch in Deutschland eine berechtigte Kritik einer derartig weitgehenden Maßregel herausgefördert hätten. Ich habe daher der Kaiserlichen Botschaft in Konstantinopel von der Sachlage Kenntnis gegeben und mich gleichzeitig bemüht, bei dem hiesigen Wali eine Milderung der Ausweisung zu erreichen. Er zeigte meinen Vorstellungen ein williges Gehör und Entgegenkommen. So wurden von der Deportierung zunächst ausgenommen: Alle Kinder unter 10 Jahren, Witwen und Waisen, sowie alle weiblichen Personen, welche zurzeit ohne männlichen Schutz sind, worunter auch die Familien der unter den Waffen Stehenden fielen, Kranke und Schwangere, sowie die katholischen Armenier. Den Kranken und Schwangeren wurde überdies erlaubt, in ihrer Wohnung zu bleiben und eine weibliche Familienangehörige zu ihrer Pflege bei sich zu behalten; Kinder konnten bei Bekannten untergebracht werden. Schließlich würde den Ausgewiesenen auch gestattet, Wertgegenstände, sowie ihren Hausrat nach einer Einholung einer Genehmigung des Polizeidirektors zu verkaufen. Nach diesen Grundsätzen wurden an den ersten beiden Tagen des Abtransports verfahren, wobei in bezug auf das Alter der Kinder und auf Krankheiten der Frauen Nachsicht geübt wurde. Bedauerlicherweise wurden am dritten Tage, anscheinend auf Weisungen aus Konstantinopel, alle hier erreichten Ausnahmen, abgesehen von der Erlaubnis des Bleibens für die Kinder, wieder aufgehoben.

Der Abtransport aus der Stadt Trapezunt und der nächsten Umgegend ist beendet.

Für die Sicherheit der Deportierten während des Transports hat der Wali mit beruhigende Versicherungen gegeben. Ich vertraue auch seiner Energie und seinem guten Willen, daß innerhalb seines Machtbereiches den Armeniern nichts zustoßen wird. Indessen deuten Anzeichen darauf hin, daß an anderen Orten an eine Ausrottung der Armenier gedacht wird. So sind zwischen Erzindjan und Diarbekr Armenier auf der Bergstraße, angeblich von Kurden, niedergemetzelt worden, und größere Banden von

özen gösteren bazı Alman yetkililerin raporları bile Lepsius tarafından yayımlanmaya değer bulunmamıştır. Alman İmparatorluğu'nun Kafkasya özel ajanı Lois Mosel ile Osmanlı III. Ordu Kurmay Başkanı Felix Guse bular dan sadece ikisisidir¹⁷. Meselâ, 22 Mart 1915 tarihli Lois Mosel'in raporu Lepsius'un kitabında yer almamaktadır. Çünkü Mosel bu raporunda; Osmanlı toprakları üzerindeki Ermenilerin iyi organize olduklarını ve hemen hemen hepsinin bu savaşta Rusların galip gelmesi için çalışıklarını; Osmanlı Kafkasyası'ndaki Ermenilerin Ruslardan silah ve para yardımını aldıklarını ve Kafkasya'daki çoğu Osmanlı Ermenisinin Rus saflarında savaşıklarını, Rus ordusuna katılmayanların ise çeteler kurarak, Sivas ile Erzurum arasındaki Osmanlı posta hizmeti gören birlilkere saldırarak, bunları soyduklarını ve büyük paralar elde ettiklerini yazmaktadır ve son olarak da Osmanlı Devleti ne yaparsa yapsın Ermenilerin bu savaşta Osmanlı Devleti tarafından yer almayaçıkları kanısını belirtmektedir¹⁸.

Bunlardan da anlaşılaceği üzere, Lepsius bu eserinde "belge seçiciliği" yaparken subjektif davranışmıştır. Bizce Lepsius, bir tarihçi gözüyle Ermeni meselesini ele alıp, tarih biliminin ilkeleri doğrultusunda bir kanaate varmak için bu çalışmayı yapmamıştır. Bilâkis kendisinin de Ermeni kökenli olmasından dolayı bu konuda önceden var olan kanaatının doğruluğunu ispatlamak için bu çalışmayı yapmış ve sadece bu kanaati yönündeki arşiv belgelerini seçerek yayımlamıştır. Hâl böyle olunca da, savaştan hemen sonra yayımlanan bu eser, savaş yıllarındaki Avrupa'da, İtilaf Devletlerinin propagandası ile Ermeni meselesi hususunda zaten mevcut olan "önyargı"ya önemli bir katkıda bulunmuştur.

Lepsius Ermeni meselesindeki önyargısının boyutunu daha kitabının giriş bölümünde ortaya koymaktadır. Kendi görüş ve düşüncelerine dayanan ve yaklaşık 70 sayfadan oluşan bu giriş bölümünde göze çarpan en önemli nokta, tehcir edilen veya yolda ölen Ermeniler ile ilgili rakamların abartılı

¹⁷ Lepsius'un eserinde yer vermediği belgeler, genellikle Ermeni militanlarının veya organize edilmiş Ermeni milliyetçilerinin, kendi yörülerindeki Osmanlı jandarma birliklerine veya müslüman ahalije yönelik silahlı saldırılardan bahsedilen belgelerdir. Buna en iyi başka bir örnek de, Urfa'daki Ermeni olaylarını konu alan 29 Kasım 1915 tarihli İstanbul'daki Alman Büyükelçi Graf Wolff - Metternich'in, von Oppenheim'dan aldığı rapordur. Urfa'daki Ermenilerin Türk jandarma birliklerine ateş açıklarını, Türk ve müslüman ahalije zarar verdiklerini ve Urfa'daki Amerikan misyonerini rehin aldığılarını anlatan bu rapor (Bkz. Geheimes Staatsarchiv preussischer Kulturbesitz (GStA), Berlin, Gesandschaft in Hamburg Nr. 369, s. 186-190) Lepsius tarafından gözdür edilmiştir.

¹⁸ Politisches Archiv des Auswärtiges Amt (PA-AA), Berlin, *Der Weltkrieg Nr. 11d. Die armenische Bewegung*. 22 März 1915.

olarak verilmesidir. Hatta öyle ki, bazen giriş bölümünde verilen rakam ile, aynı eserde yayımlanmış olan belgede geçen rakamlar birbirine uymamaktadır. Meselâ, 25-26 Nisan 1915'de İstanbul'da gözaltına alınan ve daha sonra Anadolu içlerine sürgün edilen Ermenilerin sayısını Lepsius, giriş bölümünde 600 olarak vermektedir¹⁹. Halbuki aynı eserin belgeler kısmında dönemin İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, 30 Nisan 1915 tarihli raporunda bu sayıyı toplam 500 olarak vermektedir²⁰. Lepsius'un bu ve benzeri sayıları eserinin giriş kısmında abartarak vermesi, onun eserinden faydalanan diğer Batılı tarihçilerin de doğru olduğuna inandıkları bu rakamları aynen alıp kendi eserlerinde kullanmalarına sebep olmuştur²¹. Dolayısıyla da bu savaşta çeşitli nedenlerden dolayı tehcire tabi tutulan veya tehcir sırasında ölen Ermenilerin sayısı Avrupa'da yapılmış çok sayıda araştırmaya Lepsius sayesinde yanlış aksetmiştir.

BELGE TAHRİFATLARI

Bizim için en dikkat çekici nokta ise, Lepsius'un eserindeki bazı belgeler ile bu belgelerin asıllarının birbirine uymamasıdır. Herhangi bir işaret konmadan veya bir açıklama getirilmeden, bazen belgede geçen bir kelime atılarak yerine farklı anlamda gelen başka bir kelime kullanılmış, bazen de yine hiç bir açıklama ve işaret kullanılmadan bazı cümleler veya paragraflar belgeden atılmış veya belgenin aslında mevcut olmayan paragraflar belgeye eklenmiştir. Bizim bu şekilde tesbit edebildiğimiz üç örnek aşağıdaki gibidir:

Örnek I

İlk örneğimiz Almanya'nın Trabzon Konsolosu Dr. Bergfeld'in, Trabzon'dan yazdığı, 9 Temmuz 1915 tarihli raporu ile ilgilidir. Elimizde arşivdeki asılдан fotokopi ettiğimiz bir nüshası bulunan (bkz. ek 1a) bu belgenin orijinali Berlin'deki *Geheimes Staatsarchiv preussischer Kulturbesitz*'de mevcuttur²². Aynı belge Lepsius'un esrinde, 99 ile 101. sayfaları arasında, 109 numaralı belge olarak yer almaktadır (bkz. ek 1b). Ancak bizde bulunan belge ile Lepsius'un yayınladığı belgeyi karşılaştırdığı-

¹⁹ Lepsius, a.g.e., s. XIX.

²⁰ Lepsius, a.g.e., s. 59, Belge No: 38.

²¹ Meselâ Avusturyalı bir tarihçi olan Wolfdieter Bihl, Lepsius'un zikrettigi bu 600 rakamının doğruluğunu sorgulamadan eserinde kullanmaktadır. Bkz. Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917*, C. I, s. 171.

²² Bkz., GStA, Berlin, Gesandschaft in Hamburg Nr. 369, s. 81-85.

Kaiserlich
Deutsches Konsulat.

Trapezunt, den 9. Juli 1915.

Nach dem Eintreten der Türkei in den Krieg machten sich unter den hiesigen Armeniern ernste Befürchtungen für ihre persönliche Sicherheit bemerkbar. Obwohl keinerlei Anzeichen auf bevorstehende Ausschreitungen hindeuteten, habe ich dennoch den Schutz der Christen in Trapezunt und Umgegend bei dem hiesigen Wali in freundschaftlicher Form zur Sprache gebracht. Er gab mir die bestimmtesten Versicherungen, daß gegen sie nichts unternommen werden würde, solange sie selber sich ruhig verhielten, und zeigte mir ein Telegramm des Ministeriums des Innern, in welchem Tahai Bey die Armenier dem besonderen Schutz der Behörden empfahl. Tatsächlich haben sich die Christen hier auch zunächst der größten Sicherheit erfreut, und einige bei Armeniern notwendige Haussuchungen wurden, wie mir von den Armeniern selber versichert worden ist, mit der größten Rücksicht durchgeführt. Dies bedarf um so mehr der Anerkennung, als an der Küste russische armenische Freischäaren in Banden nicht nur gegen die Türken kämpfen, sondern auch gegen die russischen Muhammadaner die schwersten Ausschreitungen begangen haben²³). Tausende vor ihnen flüchtende Muhammadaner sind hier eingetroffen und zum größten Teil in das Innere weiter transportiert worden.

Die hiesigen Christen machten aus ihrer Abneigung gegen die Türkei und ihren Sympathien für den Dreiberverband, insbesondere für Rußland, kein Hehl, und die hier umgehenden Gerüchte unzweifelhaftster Art, wie Fall der Dardanellen, Konstantinopels, Erzerums, russische Landung bei Midia, oder gar Flucht des Sultans nach Broßa sind auf sie zurückzuführen. Es kann dann die Aufdeckung der Verchwörung gegen das jungtürkische System und seine Führer²⁴), der Aufstand der Armenier in der Provinz Wan²⁵) und Unruhen von ihrer Seite an anderen Orten der Türkei. Dies veranlaßte wohl die Hohe Pforte, gegen die Armenier Ausnahmaabregeln zu ergreifen.

Am 24. Juni wurden die hiesigen Führer der armenischen Komitees verhaftet und über Samsun in das Innere abgeschoben. Am gleichen Tage erfuhr ich, daß die Deportierung sämtlicher Armenier erwogen werde und daß sich eine Strömung geltend mache, diesen Anlaß zu Ausschreitungen gegen die hiesigen Armenier zu benützen. Ich habe den Wali hierauf hingewiesen und von ihm die bündigsten Erklärungen erhalten, daß eine etwaige Ausweisung der Armenier, selbst bei bewaffnetem Widerstand, lediglich von den Zivil- und Militärbehörden, unter Ausschaltung irgendwelcher unverantwortlicher Privatpersonen, durchgeführt werden würde. Am 26. Juni

²³) Gemeint ist die Verhaftung der armenischen Intellektuellen in Konstantinopel. Nr. 39. II.

²⁴) Vgl. die entgegengesetzte Anklage. Nr. 129. S. 121. II.

²⁵) v.l. Anhang Nr. 3. II.

- 7 -

Tatsache beschränken müssen. Der Konsul von Österreich-Ungarn hat seine vorgesetzte Behörde auf die großen Gefahren, welche die Massendeportierung für Frauen und Kinder bietetet, hingewiesen. Bei dem hiesigen Vali hat der österreichische Kollege für einige Kinder, der amerikanische Konsul für die seinem Schutze unterstellten persischen Armenier interveniert, beide erfolglos. Der italienische Kollege ist aus Furcht vor Unruhen geistig zusammengebrochen. Mit dem österreichischen Kollegen habe ich die von mir beim Vali zu unternehmenden Schritte besprochen. Von einer Intervention seinerseits hat er Abstand genommen. Ich habe mich hiermit einverstanden erklärt. Denn der Vali bringt mir das weiteste Vertrauen entgegen, welches mir ermöglicht auch eine derart heikle Regierungsmöglichkeit, wie die Ausweisung der Armenier, offen mit ihm zu besprechen, ohne das gute Einvernehmen, welches zur Zeit zwischen uns allen beiden Behörden herrscht, zu gefährden.

In den kritischen Tagen wurde die in nächster Nähe des Kaiserlichen Konsulats gelegene Polizeiwache militärisch verstärkt und meine Privatwohnung unauffällig von Militär bewacht. Einen Schutz meiner Person habe ich aus Gründen des Prestige auch für meine Ritte in die Stadt und zurück abgelehnt.

pp.

ges. Dr. Bergfeld.

mizda, her iki belgenin bir çok yerinde farklılıklar bulunduğuunu görüyoruz. Biz burada bu belgede yapılmış olan değişiklikler ile birlikte, özellikle değişiklik yapılan noktalara dikkat çekmek istiyoruz.

Önce belgenin aslında olup da Lepsius'un eserinde yer almayan cümleler ile başlayalım; belgenin ikinci sayfasında, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Hristiyanların bu savaştı İttifak Devletleri ve özellikle Rusya tarafını tutuklarını belirten ilk paragrafindaki, "...Türklerin Hristiyanlara karşı ispatlanmış önyargısız davranışları Hristiyanlarca istismar edildi..."²³ anlamına gelen ilk cümlesi herhangi bir açıklama yapılmadan, Lepsius'un eserinde yer almamaktadır. Yine aynı şekilde orijinal belgenin beşinci sayfasının başında başlayıp, altıncı sayfanın sonlarına kadar devam eden uzunca iki paragrafi Lepsius'un eserinde bulamamaktayız. Bu iki paragrafin Türkçesi aynen şöyledir:

"Çok sayıda Türkün, kadınların ve çocukların da tehcire tâbi tutulmalara razi olmadıkları, Türk halkın genelinin şerefi için söylemenmesi icap etmektedir. Diğer taraftan Ermenilerinde bu olaylarda (önlentimesi için) takdire şayan bir tavır sergilemedikleri burada belirtilmelidir. İlk olarak ruhani yerlerinde kalmak için uğraş verdiler; yerlerinin, asıl sıkıntı zamanlarında cemaatlerinin (Ermeniler) yanı olduğu hiç akıllarına gelmiyordu; Paçalar kendileri için bir istisna durum elde edemeyeceklerini (anladıkları) zaman, buradaki (Trabzon) piskoposun temsilcisi -beyaz sakallı bir diyakozdin değiştirdip müslüman olmalarına müsaade edilip edilmeyeceğini (valiye) sordu. Bunun üzerine vali, müslüman olmaları için bir engelin bulunmadığı, bunun için sadece kelime-i şahadet getirip ve daha sonra da sünnet olmanın yeterli olacağı, ancak tehcirin Hristiyanları kapsamadığı, sadece Ermenilere yönelik olduğu, İslama girmiş bir Ermenin de Müslüman bir Ermeni olarak tehcir edileceği cevabını verdi. Ermeni erkekleri tehcir emri açıklanıktan sonra evlerini kesinlikle terk etmediler, aksine daima kadınlarını gönderdiler; hükümette ve bankada memur olarak çalışanların bazıları, kendileri için (tehciri) geciktirme (tavizini) elde ettiler ve ailelerini yalnız gönderdiler.

Şehrin Rus donanması tarafından ağır bombardımana tutulmasından sonra, iç kesimlere taşıdığı İmparatorluk Konsolosluğu ve özel malikanem

²³ Bu cümlenin orijinali belgede şöyle yer almaktadır: "...Die Christen haben die ihnen von den Türken bewiesene vorurteilslose Behandlung schlecht gelohnt...". (Bkz., GStA, Berlin, Gesandschaft in Hamburg Nr. 369, s. 81-85).

önünde can hırası olaylar cereyan ediyordu. Çok sayıda kadın kendilerinin veya en azından çocukların kurtarılması için yalvarıyorlardı. Ben ayrı ayrı bazı kişilerin yararına uğrışmaktan imtina ederek, bütün çabamı umumun şartlarının hafifletilmesi doğrultusunda yoğunlaştırmak zorunda kaldım. Sadece bir olay sırasında farklı davranışım icap ediyordu. Bu ayın altısını yesidine bağlayan gece, konsolosluğun yanında oturan Ermeni semtinin yöneticisi ailesi ile birlikte konsolosluk arşasını çeviren duvarı aşarak buraya girdi. Sığınma hakkı konusunu imtina etmek gayesiyle, bu şahsin burada kalması için girişimde bulundum ve valiyi buna razı ettim. Vali bu durumu, onun Ermeni semti yöneticisi olmasından dolayı, (Türk) memurların alacakları önlemlere, Ermeni evlerinin damgalanması, evlerin gözetilmesi vb. yardımcı olması şartıyla kabul etti. Bu Ermeni de bunları yapmaya hazır olduğunu açıkladı²⁴.

²⁴ Bu iki paragrafin Almanca orijinali ise şöyledir: "Zur Ehre der türkischen Bevölkerung in ihrer Gesamtheit muss gesagt werden, dass sehr viele Türken mit der Ausweisung der Frauen und Kinder nicht einverstanden sind. Anderseits muss festgestellt werden, dass die Armenier bei dieser Gelegenheit einen sehr wenig anziehenden Charakter gezeigt haben. Die Ersten, welche um Intervention für ihr Verbleiben batzen, waren die Geistlichen; der Gedanke, dass ihr Platz gerade in Zeiten der Not an der Seite ihrer Gemeinde sei, kam ihnen überhaupt nicht; als eine ausnahme für die Priester nicht erzielt werden konnte, bat der Vertreter des hiesigen Bischofs, ein Diakon im weissen Bart, den Vali um die Erlaubnis zum Islam übertreten zu dürfen, worauf ihm dieser erwiderte, dem staende nichts im Wege, er brauche nur das mohammedanische Glaubensbekenntnis auszusprechen und sich danach der Beschneidung zu unterwerfen, im übrigen wende sich die Ausweisung aber nicht gegen die Christen, sondern gegen die Armenier; ein zum Islam übergetretener Armenier werde dann eben als mohammedanischer Armenier ausgewiesen. Die männlichen Armenier verliessen nach der Bekanntgabe des Ausweisungsbefehls ihr Haus überhaupt nicht mehr, sondern sandten stets ihre Frauen; manche Angestellte der Regierung und der Bank erwirkten für sich einen Aufschub und liessen ihre Familien allein ziehen.

Vor dem Kaiserlichen Konsulat und der Privatwohnung, welche ich seit der schweren Beschießung der Stadt durch die russische Flotte auf dem Land bezogen habe, spielten sich herzergreifende Scenen ab. Zahlreiche Frauen erflehten für sich oder wenigstens ihre Kinder Rettung. Ich habe von Schritten im Interesse einzelner Personen Abstand nehmen und meine Bemühungen darauf konzentrieren müssen, für die Gesamtheit Erleichterungen zu erzielen. Nur in einem Fall war ich zu einer Ausnahme gezwungen. In der Nacht vom 6. zum 7. d.M. überstieg der neben dem Konsulat wohnende armenische Vorsteher des Stadtviertels mit seiner Familie die das Konsulatsgrundstück umgebende Mauer und suchte dort Zuflucht. Zur Vermeidung der Aufrollung der Frage des Asylrechts habe ich beim Vali erwirkt, daß er hier bleibt. Der Vali hat dies zugestanden unter der Voraussetzung, daß jener in seiner Eigenschaft als Bezirksvorsteher den Behörden bei ihren Maßnahmen, Versiegelung der armenischen Häuser, Hauswachung u.s.w. helfe. Der Armenier hat sich hierzu bereit erklärt". (Bkz. GStA, Berlin, Gesandschaft in Hamburg Nr. 369, s. 81-85).

- 2 -
che Angestellte der Regierung und der Bank erwirkten für sich einen Aufschub und liessen ihre Familien allein ziehen.

Vor dem Kaiserlichen Konsulat und der Privatwohnung, welche ich seit der schweren Beschießung der Stadt durch die russische Flotte auf dem Land bezogen habe, spielten sich herzergreifende Scenen ab. Zahlreiche Frauen erflehten für sich oder wenigstens ihre Kinder Rettung. Ich habe von Schritten im Interesse einzelner Personen Abstand nehmen und meine Bemühungen darauf konzentrieren müssen, für die Gesamtheit Erleichterungen zu erzielen. Nur in einem Fall war ich zu einer Ausnahme gezwungen. In der Nacht vom 6. zum 7. d.M. überstieg der neben dem Konsulat wohnende armenische Vorsteher des Stadtviertels mit seiner Familie die das Konsulatsgrundstück umgebende Mauer und suchte dort Zuflucht. Zur Vermeidung der Aufrollung der Frage des Asylrechts habe ich beim Vali erwirkt, daß er hier bleibt. Der Vali hat dies zugestanden unter der Voraussetzung, daß jener in seiner Eigenschaft als Bezirksvorsteher den Behörden bei ihren Maßnahmen, Versiegelung der armenischen Häuser, Hauswachung u.s.w. helfe. Der Armenier hat sich hierzu bereit erklärt.

* Meine hiesigen Kollegen haben ihren Botschaften in Konstantinopel von dem Ausweisungsbefehl telegraphisch Kenntnis gegeben. Die Vertreter von Italien und Amerika, denen ein chiffrirter Verkehr mit ihren Botschaften nicht gestattet ist, haben sich auf eine kurze Mitteilung der

wird. So sind zwischen Erzinghan und Diabekir Armenier auf der Bergstraße, angeblich von Kurden, niedergemetzelt worden, und größere Banden von Wegelagerern unter französisch sprechenden Führeren haben sich bei Erzerum und Bartıburt gezeigt.

Zur Ehre der türkischen Bevölkerung in ihrer Gesamtheit muß gesagt werden, daß sehr viele Türken mit der Ausweisung der Frauen und Kinder nicht einverstanden sind. Anderseits muß festgestellt werden, daß die Armenier bei dieser Gelegenheit einen sehr wenig anziehenden Charakter gezeigt haben. Die Ersten, welche um Intervention für ihr Verbleiben batzen, waren die Geistlichen; der Gedanke, daß ihr Platz gerade in Zeiten der Not an der Seite ihrer Gemeinde sei, kam ihnen überhaupt nicht; als eine Ausnahme für die Priester nicht erzielt werden konnte, bat der Vertreter des hiesigen Bischoffs, ein Diakon im weißen Bart, den Vali um die Erlaubnis zum Islam überzutreten zu dürfen, worauf ihm dieser erwiderte, dem stände nichts im Wege, er brauche nur das mohammedanische Glaubensbekenntnis aussprechen und sich danach der Beschneidung zu unterwerfen, im übrigen wende sich die Ausweisung aber nicht gegen die Christen, sondern gegen die Armenier; ein zum Islam übergetretener Armenian werde dann eben als mohammedanischer Armenian ausgewiesen. Die männlichen Armenier verlassen nach der Bekanntgabe des Ausweisungsbefehls ihr Haus überhaupt nicht mehr, sondern sandten stets ihre Frauen; man-

rhe

Yine aynı şekilde, Lepsius'un eserinde olmayı da belgenin orijinalinin yedinci sayfasının ortalarında yer alan yarı paragrafik satırların Türkçesi ise aynen şöyledir:

"...İtalyan meslektaşım kargaşadan korktuğundan ruhî dengesi bozuldu. Avusturyalı meslektaşım ile vali nezdindeki girişimlerim hakkında konuştu. O, kendisinin arabuluculuk yapması hususuna mesafeli bakıyor. Ben de buna rıza gösterdim. Vali bana çok güvendiğinden, onunla Ermenilerin tehciri gibi, hükümetin aldığı zorlayıcı tedbirleri açık bir şekilde konuşma imkânım oluyordu. Şu anda her iki tarafın memurlarının iyi geçimini tehlkeye sokmak istemiyorum"²⁵.

Lepsius'un kitabındaki bu belgede, belgenin orijinalinde olmayı sonradan eklenen satırlar da mevcuttur. Meselâ 101. sayfanın ikinci satırından, o paragrafin sonuna kadar olan kısım belgenin aslında bulunmamaktadır. Belgenin aslında yer almayan bu satırların Türkçesi şöyledir: "...şimdîye kadar çok güvenilir olan yerlerde bile, daha büyük (Ermeni) çetelerin kurulabilmesi hayret vericidir. Düşüncelerimi ispatlayacak delillerden yoksun olmakla birlikte, Ermenilere karşı vuku bulan bu olayın arkasında Gençtürkler Komitesinin olduğu izlenimimi söyleyebilirim. Merkez Komite bu şekilde Ermeni meselesini nihai bir çözüme kavuşturmak ister görünüyor. Çünkü Ermeniler, gönderildikleri mahallere ulaşabilse bile, ancak istisnaî olarak eski oturdukları yerlere daha sonra dönebileceklerdir. Onların çoğu daha şimdiden gerekli araçlardan yoksundurlar. Böylece gelecekte Ermeni nüfusun yoğun olduğu vilayet kalmayacaktır. Gençtürklerin yerel komiteleri, tehcire tâbi tutulan Ermenilerin mallarını ele geçirerek zengin olmayı umut ediyorlar. Bir çok yerel yöneticinin aynı zamanda Komiteye bağlı olmasından dolayı, onlar bu hesaplarından kesinlikle yanılmamış olacaklar"²⁶.

²⁵ Yukarıda Türkçesini verdigimiz bu metnin belgede geçen Almancası şöyledir: "Der italienische Kollege ist aus Furcht vor Unruhen geistig zusammengebrochen. Mit dem österreichischen Kollegen habe ich die von mir beim Vali zu unternehmenden Schritte besprochen. Von einer Intervention seinerseits hat er Abstand genommen. Ich habe mich hiermit einverstanden erklärt. Denn der Vali bringt mir das weiteste Vertrauen entgegen, welche mir ermöglicht auch eine der Art heikle Regierungsmassnahme, wie die Ausweisung der Armenier, offen mit ihm zu besprechen, ohne das gute Einvernehmen, welches zur Zeit zwischen unsern beiden Behörden herrscht, zu gefährden". (Bkz., GStA, Berlin, Gesandschaft in Hamburg Nr. 369, s. 81-85).

²⁶ Bu metnin orijinali aynen şöyledir: "...Es ist immerhin auffallend, dass in jener gegen, welche bisher unbedingt sicher war, sich grössere Banden bilden können. Ohne für meine Meinung Beweise bringen zu können, vermag ich mich des Eindrucks nicht zu erwehren, dass

Bu belge tahrifatında en dikkat çekici noktayı ise, belgede yapılan üç kelimelik bir değişiklik oluşturmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz tahrifatlarda olduğu gibi, burada da orijinal belgede geçen kelimeler atılıp yerine başka kelimeler kullanılırken herhangi bir açıklama veya işaret kullanılmamıştır. Bu tahrifat belgenin aslinin dördüncü sayfasındaki en son kısmında yer alan "...Indessen deuten Anzeichen darauf hin, dass an anderen Orten weniger glimpflich verfahren"²⁷ cümlesinde yapılmıştır. Lepsius bu cümleyi kitabının 100. sayfasının sonunda şöyle vermektedir: "...Indessen deuten Anzeichen darauf hin, dass an anderen Orten an eine Ausrottung der Armenier gedacht wird". Böylece yedi sayfadan oluşan asıl belgenin hiç bir yerinde mevcut olmayan "...Ausrottung der Armenien..." yani "Ermenilerin kökünü kazmak" kelimeleri Lepsius'un yapmış olduğu üç kelimelik bir değişiklik ile birlikte belgeye girmektedir.

Yukarıda örneklerini verdigimiz bu belgedeki tahrifatlardan yola çıkarak şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1) Orijinal belgede olmayıp da Lepsius'un kitabında yer alan satırlarda; GençTürklerin, Ermenileri sistematik bir şekilde Osmanlı toprakları üzerinde yok etmeye çalışarak (massacres), Ermeni meselesini halletmek istedikleri ve aynı zamanda da Ermenilerin geride bıraktıkları mallara el koyarak zengin olmaya çalışıkları iddia edilmektedir.

2) Belgenin orijinalinde olmasına rağmen Lepsius'un kitabında bulunan satırlarda; Ermeni erkeklerinin tehciri kabullenemedikleri için din değiştirmeye kalkışıkları; ancak bunun etkili olmaması üzerine, kadın ve çocuklarını öne sürdükleri ve bu yolla onları perişan duruma düşürdükleri yazılmaktadır.

das jungtürkische Komitee als treibende Kraft für das Vorgehen gegen die Armenier anzusehen ist. Das Zentralkomitee scheint auf diese Weise der armenischen Frage endgültig ein Ende machen zu wollen. Denn diejenigen Armenier, welche ihren Bestimmungsort wirklich erreichen, werden nur ausnahmeweise spaeter in ihre alten Wohnsitze zurückkehren. Den Meisten unter ihnen wird es schon an den nötigen Mitteln fehlen. Damit wird es künftig keine Provinzen mit einem starken Prozentsatz armenischer Bevölkerung mehr geben. Die Lokalkomitees der Jungtürken hoffen bei der Deportierung der Armenier aus der Aneignung von deren Gütern reichen Privatgewinn zu finden, und bei der Abhängigkeit der meisten Verwaltungsbehörden vom Komitee werden sie sicher in ihrer Berechnung sich nicht getäuscht haben". (Bkz. Lepsius, Deutschland und..., s. 101.)

²⁷ "...Halbuki (tehcirin) başka yerlerde ucuz atlatulmadığı, (buralardaki) izlerden anlaşılır".

- 4 -

sen, sowie alle weiblichen Personen, welche zur Zeit ohne männlichen Schutz sind, worunter auch die Familien der unter den Waffen Stehenden fielen, Kranke und Schwangere, sowie die katholischen Armenier. Den Kranken und Schwangeren wurde überdies erlaubt, in ihrer Wohnung zu bleiben und eine weibliche Familienangehörige zu ihrer Pflege bei sich zu behalten, Kinder konnten bei Bekannten untergebracht werden. Schließlich wurde den Ausgewiesenen auch gestattet, Wertgegenstände, sowie ihren Hausrat nach einer Einholung einer Genehmigung des Polizeidirektors zu verkaufen. Nach diesen Grundsätzen wurde an den ersten beiden Tagen des Abtransports verfahren, wobei in Besug auf das Alter der Kinder und auf Krankheiten der Frauen rechte Nachsicht geübt wurde. Bedauerlicherweise wurden am dritten Tage alle hier erreichten Ausnahmen, abgesehen von der Erlaubnis des Bleibens für die Kinder, wieder aufgehoben.

Der Abtransport aus der Stadt Trapesunt und der nächsten Umgegend ist beendet. Einige Selbstmorde und eine Brandstiftung kamen vor. Sonstige Zwischenfälle sind nicht zu verzeichnen.

Für die Sicherheit der Deportierten während des Transports hat der Vali mir beruhigende Versicherungen gegeben. Ich vertraue auch seiner Energie und seinem guten Willen, daß innerhalb seines Nachtbereichs den Armeniern nichts zustoßen wird. Indessen deuten Anzeichen darauf hin, daß an anderen Orten weniger glimpflich verfahren wird.

cher unverantwortlicher Privatpersonen, durchgeführt werden würde. Am 26. Junt wurden dann die Armenier aufgefordert, sich zur Abschiebung in's Innere nach Ablauf von fünf Tagen bereit zu halten. Nur den Kranken wurde erlaubt zu bleiben, und ihre Unterbringung in Krankenhäusern vorgesehen. Der Verkauf irgend welcher Sachen war ihnen verboten. Die Läden und Magasine sollten versiegelt, alle Gegenstände aus den Wohnungen an bestimmte Orte gebracht und dort der Obhut der Regierung unterstellt, Geld zur etappenweisen Nachsendung auf dem Postamt abgeliefert werden.

Von der Deportierung wurden in der Provinz Tрапезунт etwa 30 000 Personen betroffen. Ein derartiger Massentransport auf Straßen, wo es an genügend Nahrung und Unterkommen mangelt und welche in ihren ersten 800 km als völlig verseucht mit Flecktyphus angesprochen werden müssen, mußte unter den Armeniern, besonders unter Frauen und Kindern, ungeheure Opfer fordern, die im Ausland und vielleicht auch in Deutschland eine berechtigte Kritik einer derartig weit gehenden Maßregel herausgefordert hätten. Ich habe daher der Kaiserlichen Botschaft in Konstantinopel von der Sachlage Kenntnis gegeben und mich gleichzeitig bemüht bei dem hiesigen Vali eine Milderung der Ausweisung zu erreichen. Er zeigte meinen in freundlicher Form gehaltenen Vorstellungen ein williges Gehör und weitestes Entgegenkommen. So wurden von der Deportierung zunächst ausgenommen: Alle Kinder unter 10 Jahren, Witwen und Val-

Örnek II

Burada örnek olarak ele alacağımız ikinci belge ise, Almanya'nın o dönemdeki İstanbul Büyükelçisi olan Freiherr von Wangenheim'in 15 Ekim 1915 tarihinde İstanbul'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na "Ermeni meselesi" ile ilgili olarak göndermiş olduğu telgraftr (bkz. Ek 2a).

Elimizde asının fotokopisi bulunan bu belge de Berlin'deki Devlet Gizli Arşivi olan *Geheimes Staatsarchiv preussischer Kulturbesitz*'de kaytlıdır²⁸. Aynı telgraf Lepsius'un eserinde 167. sayfada, 183 numaralı belge olarak yer almaktadır (bkz. ek 2b). Elimizde bulunan belgede yer alıp da, yine Lepsius'un yayımlamış olduğu belgede yer almayan cümleler mevcuttur.

Wangenheim bu telgrafında kendi Dışişleri Bakanlığına, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki temsilcilerinin, "tehcir olayında" Osmanlı Devleti'ne yardımcı oldukları ithamı konusunda İtilaf Devletleri basınında çıkan haberler üzerine, Amerikan Büyükelçisi Morgenthau ile konuştuklarını bildirmektedi. Wangenheim bu belgede özellikle Almanya'nın Halep Konsolosu Rössler hakkında konuştuklarını belirtmesine rağmen, Lepsius'in eserindeki belgede "...özellikle de Konsolos Rössler'e karşı..."²⁹ cümlesi yer almamaktadır. Yine aynı şekilde Morgenthau'un "...Amerika'nın Halep Konsolosundan, Konsolos Rösslerin Ermeni meselesine yaklaşımı konusunda bir rapor isteyeceğini ve bu raporu (Amerikan) hükümeti onayladıkten sonra (Wangenheima) vereceği..."³⁰ anlamına gelen cümleyi Lepsius'un eserinde bulamamaktayız. Öyle anlaşılmaktadır ki, Lepsius bu belgenin aslında yer alan Almanya'nın Halep Konsolosu Rössler ile ilgili cümleleri yayınladığı belgeden çıkartmıştır.

Örnek III

Lepsius'un tahrif ettiği belgelere üçüncü örnek olarak, Almanya'nın o dönemdeki Kafkasya işlerini yürüten General von Kress'e ait 22 Ağustos 1918 tarihli telgrafı vermek istiyoruz (bkz. Ek 3a). Bu telgrafın aslı Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi olan *Politisches Archiv des Auswärtiges Amt*'da

²⁸ Bkz. GStA, Berlin, Gesandschaft in Hamburg Nr. 369, s. 152-153.

²⁹ "...in Sonderheit gegen Konsul Rössler..."

³⁰ "...will einen Bericht des amerikanischen Konsuls in Aleppo über die Haltung Konsuls Rössler in der Armenierfrage einfordern und nach Genehmigung seiner Regierung uns zur Verfügung überlassen."

kayıtlıdır³¹. Aynı telgraf Lepsius'un eserinde 429. sayfa ile 430. sayfaları arasında 432. belge olarak yer almaktadır (bkz. ek 3b). Ermenilerin Gence ve Batum bölgelerine geri dönmeleri konusunda Enver ve Esat Paşalar'ın düşüncelerini doğru bulmayan General Kress'in bu telgraftı önce Alman Dışışlerine, oradan da Dışışları Müsteşarı (Staatssekretär) von Hintze tarafından İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne gönderiliyor. Diğer belgelerde olduğu gibi bu belgede de tahrif edilmiş yerler bulunmaktadır.

Bu belgenin ikinci sayfasının son satırı olan "...General von Kress tarafından dile getirilen Türk Ordusunun geri hatlarının Alman ve Avusturya birlikleri tarafından korunması düşüncesi şimdilik zikredilmeyecek"³² cümlesini Lepsius bu belgeden çıkartmakla, Kafkasya'daki Osmanlı Ordusu geri hatlarının Ermeni çetelerince saldırıyla uğradığını görmek ve göstermek istemediği düşündesinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Biz bu çalışmamız ile, çok sayıdaki Batılı tarihçi tarafından birinci el kaynak olarak kullanılan Lepsius'un bu eserinin güvenilir olmadığını ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken, Lepsius'un belge seçiciliğindeki subjektifliği ve yukarıda üç örnek ile verdiği belge tahrifatları, üzerinde durduğumuz ana konular oldu³³. Bu çalışmanın tamamlanması için, Lepsius'un eserinde yer alan belgelerin tamamının asılları ile kıyaslanması gerekmektedir. Ancak o zaman Birinci Dünya Savaşı esnasındaki "Ermeni meselesi" ile ilgili Alman diplomasisinin tavrı ve bu konuda Alman Arşivlerindeki belgelerin doğruluğu tesbit edilebilir.

SONUÇ

Tarihçi James Antony Froude'un 1864'te söylediği ünlü sözü günümüzdeki - özellikle Batıdaki- "Ermeni meselesi" konusundaki tarihi araştırmaların yönteminin yansımıtı kanaatindeyiz. Froude şöyle diyor: "Çoğu kez tarih bana, istediğimiz sözcüğü yazabileceğimiz, bir çocuğun harf kutusu gibi görünmektedir. Yapmamız gereken yalnızca istediğimiz harfleri seçmek, on-

³¹ PA-AA, Berlin, Nr. 2458/9.

³² "Der von General von Kress ausgesprochene Gedanke eines Schutzes der rückwärtigen Verbindungen der türkischen Armee durch Deutsche und Österreicher wird dabei vorläufig nicht erwähnt werden".

³³ Ermeni tarihçilerin belge tahrifatına ve sahte belgeler ortaya koymalarına dair başka örneklerde de rastlamak mümkündür. Talat Paşa'nın tehcir esnasında Ermenilerin katlini öngören telgrafları olduğu, Ermeni tarihçiler tarafından iddia edilmiş; ancak bunların sahte oldukları ortaya konulmuştur. Bkz. Orel, Şinasi-Yuca, Süreyya, *Ermenilere Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, Türk Tarih Kurumu Yayımları, Ankara 1983.

- 2 -

Teil in das Innere weiter transportiert worden. Ihre Leidensgeschichten sind geeignet, auch Nichtmohammedaner gegen die russischen Armenier einzunehmen.

Die Christen haben die Ihnen von den Türken bewiesene vorurteilslose Behandlung schlecht gelohnt. Sie machten aus ihrer Abneigung gegen die Türkei und ihren Sympathien für den Dreiberverband, in Sonderheit Rußland, kein Hehl, und die hier umgehenden Gerüchte unsinnigster Art, wie Fall der Dardanellen, Konstantinopels, Erserrums, russische Landung bei Midia, oder gar Flucht des Sultans nach Brussa, sind auf sie zurückzuführen. Es kam dann die Aufdeckung der Verschwörung gegen das jungtürkische System und seine Führer, der Aufstand der Armenier in der Provinz Wan und Unruhen von ihrer Seite an anderen Orten der Türkei. Dies veranlaßte wohl die Hohe Pforte gegen die Armenier Ausnahmaßregeln zu ergreifen.

Am 24. Juni wurden die hiesigen Führer der armenischen Komites verhaftet und über Samsun in das Innere abgeschoben. Am gleichen Tage erfuhr ich, daß die Deportierung sämtlicher Armenier erwogen werde und daß sich eine Strömung geltend mache, diesen Anlaß zu Ausschreitungen gegen die hiesigen Armenier zu benützen. Ich habe den Vati hierauf hingewiesen und von ihm die bündigsten Erklärungen erhalten, daß eine etwaige Aussweisung der Armenier, selbst bei bewaffnetem Widerstand, lediglich von den Zivil- und Militärbehörden, unter Ausschaltung irgendwelcher

cher

Külzwißiges ^{III.}

Abschrift A.22559.

Kaiserlich Deutsches Konsulat. Trapesunt, den 9.Juli 1915.

Bericht Nr.35.

J.Nr.Geh.316.

Nach dem Eintritt der Türkei in den Krieg machten sich unter den hiesigen Armeniern ernste Befürchtungen für ihre persönliche Sicherheit bemerkbar. Obwohl keinerlei Anzeichen auf bevorstehende Ausschreitungen hindeuteten, habe ich dennoch den Schutz der Christen in Trapesunt und Umgegend bei dem hiesigen Vali in freundschaftlicher Form zur Sprache gebracht. Er gab mir die bestimmtesten Versicherungen, daß gegen sie nichts unternommen werden würde, solange sie selber sich ruhig verhielten und zeigte mir ein Telegramm des Ministeriums des Innern, in welchem Tala'at Bey die Armenier dem besonderen Schutz der Behörden empfahl. Tatsächlich haben sich die Christen hier auch zunächst der größten Sicherheit erfreut, und einige bei Armeniern notwendige Haussuchungen wurden, wie mir von den Armeniern selber versichert worden ist, mit der größten Rücksicht durchgeführt. Dies bedarf um so mehr der Anerkennung, als an der Küste russische Armenier in Banden nicht nur gegen die Türken kämpfen, sondern auch gegen die russischen Mohammedaner die schwersten Ausschreitungen begangen haben. Tausende vor Ihnen flüchtende Mohammedaner sind hier eingetroffen und zum größten

Teil

JOHANNES LEPSIUS ÖRNEĞİ

983

lari istedigimiz gibi düzenlemek ve bizim amacimiza uymayan harfler hakkında hiçbir şey söylememektir³⁴. "Ermeni meselesi" ile ilgili Batıda yapılan araştırmaların çoğu şimdiye kadar hep Ermenilerin "harf kutusundaki" harfler ile yazıldı. Türklerin "harf kutusuna" pek bakılmadı. Zira Türklerin bilgi, belge ve düşüncelerini yansıtacak bilimsel tarih araştırmaları hem geç başlıdı hem de yetersiz idi.

Hangi konuda ve hangi döneme ait olursa olsun Arşiv belgelerinin toplanıp asılina uygun olarak yayımlanmasının araştırmacılar açısından önemli faydaları olduğu kuşku götürmez bir gerçekdir. Ancak bu belgeler yayımlanırken mutlaka asılina uygun olmalıdır. Hatta belgelerin kenarlarındaki notlar dahi verilmelidir. Zira bir belgenin her kelimesi, her cümlesi ve diğer unsurları kendi döneminin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Aksi takdirde belgenin aslı ile yayımlanmış şekli arasındaki fark araştırcayı yanlış yöne sevk edebilmektedir.

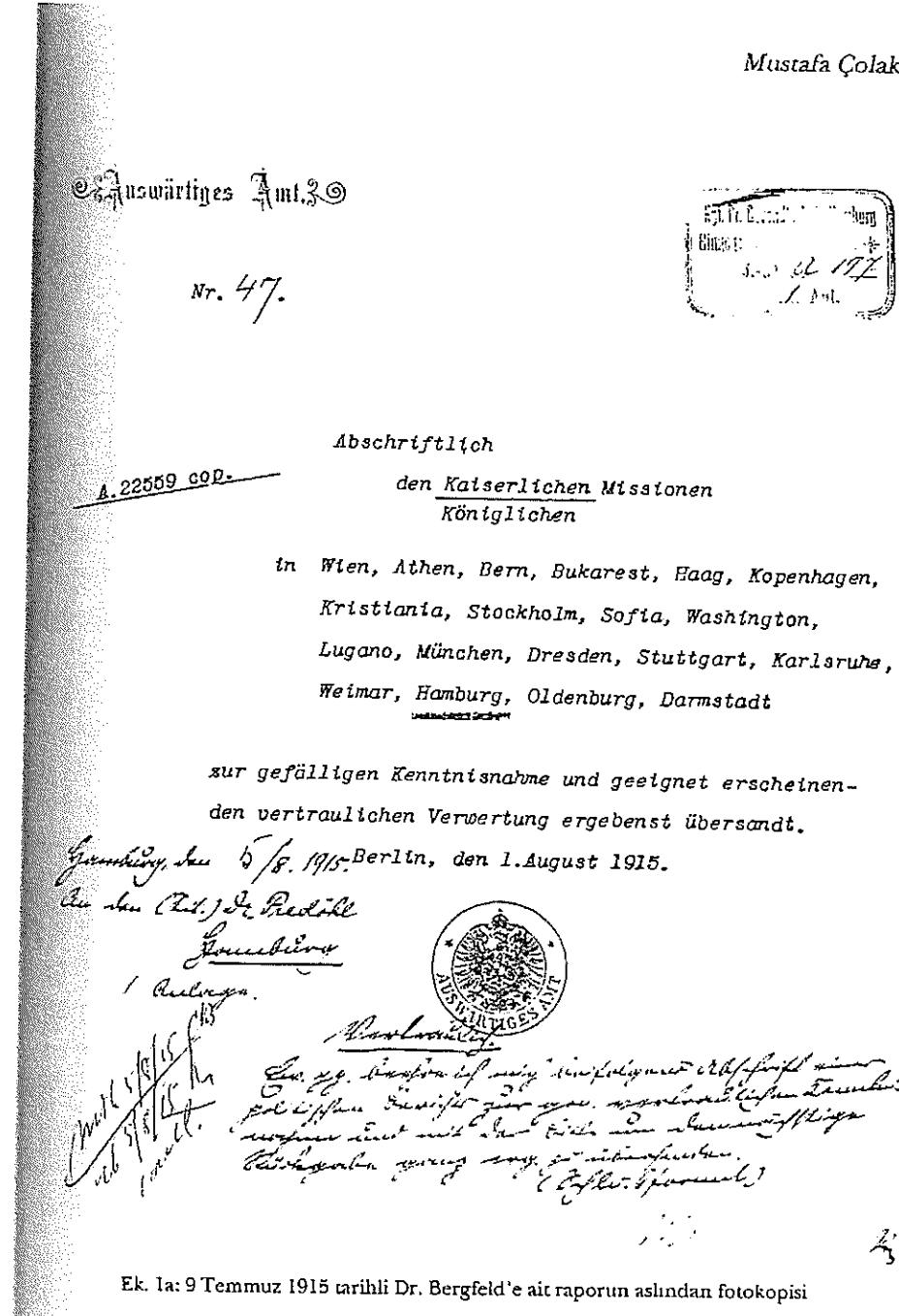
Bu bağlamda yukarıda sözkonusu olan ve "tehcir olayı" ile ilgili araştırmalarda Alman arşiv belgelerini kullanmak isteyenlerin, çoğu zaman Alman arşivlerine girmeyi gerek duymadan belgelerini kullandıkları Johannes Lepsius'un eserine baktığımızda, bu eserde bizim tesbit edebildiğimiz üç belge ile Alman arşivlerinde bulunan bu belgelerin asıllarının birbirine uymadığını görmekteyiz. Herhangi bir açıklama getirilmeden veya bir işaret konmadan yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi- bazen belgede geçen bir kelime atılarak yerine farklı anlama gelen başka bir kelime kullanılmış, bazen de yine hiç bir açıklama ve işaret kullanılmadan bazı cümleler veya paragraflar belgeden atılmış veya belgenin orijinalinde mevcut olmayan paragraflar belgeye eklenmiştir. Dolayısıyla "Ermeni tezini" haklı çıkarmak isteyen tarihçilerin sıkça başvurduğu Lepsius'un bu eserinde "belge tahrifatının" yapıldığını görmekteyiz.

Tarih, ancak bir bilim olarak ele alınıp işlendiği zaman, geçmişteki olayları ve onların günümüzde etkilerini anlamamıza yardımcı olur. Tarihi olayların araştırılmasında ön yargilar ve subjektiflik ön plana çıktıği oranda, bilimsel değerler arka plana düşer. Ermeni meselesi gibi, üzerinde çok konuşulan, yazılan ve tartışılan bir konuda, her türlü önyargıyi ve hissi yaklaşımı haklı çıkartacak çok sayıda belge ve bilgiyi arşivlerde bulabileceğimiz gibi, bunun

³⁴ Evans, Richart J., *Tarihin Savunusu* (Çev. Uygur Kocabəşoğlu), İmge Kitabevi, Ekim 1999, s.59.

aksini ispatlayacak belge ve bilgiyi bulmamız da mümkün değildir. Orta Çağ skolastik düşünce tarzının "sonucu baştan belli" tarih yazım yöntemine karşılık, modern tarihçilik "belge seçiciliği" ve "belge kritiği" ilkelerini tarih yazıcıları için vazgeçilmez görmüştür.

Ermeni meselesindeki önyargıları ve subjektifliği bir kenara bırakacak olursak; Batılı tarihçilerin bir kısmı ile Türk tarihçileri arasında, Ermeni meselesi konusunda varılan farklı sonuçların temelinde yatan etmenin, tarih metodolojisinin ortaya koyduğu ilkelerin yerine, siyasi, dini veya kültürel nedenlerin belge seçiminde birinci derecede rol oynaması gösterilebilir. Bunun ötesinde Ermeni asıllı tarihçilerde rastlanan belge tahrifatları ise, bu konudaki araştırmaların ciddiyetini ve gerçekliliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Ek. 1a: 9 Temmuz 1915 tarihli Dr. Bergfeld'e ait raporun asılından fotokopisi